

УДК 159.95

О. О. Литвиненко

аспірант кафедри загальної психології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТУ

Питання взаємодії читача з літературним текстом стають все більш актуальними для сучасної психологічної науки. Саме тому нашою метою було вивчення можливостей використання художньої літератури в межах психотерапевтичного та психокорекційного процесу.

Ключові слова: бібліопсихологія, бібліотерапія, емоційна переробка тексту, активність реципієнта тексту, теорія базових сценаріїв.

Бібліотерапія, як окрема галузь психотерапевтичної практики, була заснована в першій половині ХХ століття. Проте, ідеї лікування душевних ран книгою висловлювалися ще античними філософами. Пізніше, в епоху Нового часу бурхливий розвиток літературних стилів та жанрів призвів до відновлення та вдосконалення цих ідей. Розуміння значення та використання впливу мистецтва на здоров'я людини описується протягом всієї історії медицини. З поширенням літератури і лікарі, і самі пацієнти починають використовувати читання в лікувальних цілях: для відволікання від важких переживань, отримання інформації, зміни стереотипів мислення. У першій половині ХХ століття бібліотерапія отримує все більш широке поширення у світовій медицині. У Росії в психотерапевтичних цілях використовували вплив літератури на хворих такі вчені, як: І. Є. Дядьківський, С. С. Корсаков, В. М. Бехтерев та ін.

Але лише розробка і опис радянським вченим М. Рубакіним бібліологічної психології дала бібліотерапії можливість виокремитися в самостійний неповторний напрям психотерапії.

Однак не можна визнати ні теорію, ні практику бібліотерапії досить розробленими. Більша частина робіт, які стосуються бібліотерапії — роботи про мистецтво взагалі в його лікувальному застосуванні, про бібліотеки для хворих, про книжкове обслуговування хворого, а не про його лікування за допомогою спеціального, дозованого читання... Не випадково термін бібліотерапія не згадується навіть у найсолідніших зарубіжних посібниках з психотерапії, реабілітації, психосоматичної медицини

На сьогоднішній день бібліопсихологічна організація боротьби з хворобами зводиться до раціонального словесного впливу на свідомість і підсвідомість хворого, на емоційну, а також на інтелектуальну і вольову сторону його свідомості.

Тим не менш, бібліотерапевтичні методи використовуються зазвичай в якості допоміжних, а подекуди і другорядних в процесі терапевтичної роботи з пацієнтом. Саме тому, в рамках даної статті ми маємо на меті узагальнити і систематизувати знання про бібліологічну психологію, як

окрему галузь психологічної науки, а також описати психотерапевтичний потенціал «лікування текстом».

Таким чином, в якості об'єкта нашого дослідження виступила бібліологічна психологія, як окрема галузь психологічної науки. Предметом дослідження став психотерапевтичний потенціал бібліологічної психології.

Досягнення мети дослідження стало можливим завдяки реалізації наступних задач, таких як: дослідження зарубіжних та вітчизняних концепцій, які описують особливості сприймання літературних текстів читачами та механізми психологічного впливу цих текстів на особистість читача, а також систематизація отриманих в ході дослідження даних.

В якості теоретичної основи нашого дослідження виступили наукові положення: про активність реципієнта при читанні в рамках бібліопсихологічної теорії (М. Рубакін), про кодифікацію повідомлень (Р. Барт), теорія мовлення М. Бахтіна, теорія базових сценаріїв Н. Фрая, концепція ролі безсвідомого в психосемантиці (В. Петренко), а також положення про взаємодію реципієнта і тексту Ю. Сорокіна.

В якості основного методу дослідження виступив теоретико-систематичний аналіз літературних першоджерел, які стосуються заявленої проблематики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на відміну від більшості інших досліджень в обраній сфері, основна увага в нашій роботі відводиться не феноменологічному опису тексту, як продукту творчої діяльності особистості, а навпаки механізмам активного перетворюючого впливу тексту на читача.

Виникнення і розвиток психології книги й читача на рубежі XIX–XX століть були обумовлені процесами модернізації суспільства. Свій внесок в розробку цієї проблеми внесли найрізноманітніші вчені, серед них: філософ та мислитель М. М. Бахтін, психолог і лінгвіст О. О. Леонт'єв, величезна кількість зарубіжних дослідників-структуралістів, таких як Ж. Лакан, К. Леві-Строс, Р. Якобсон, Р. Барт та багато інших. Проте, найголовнішу роль в становленні психології читачтва як окремої галузі психологічної науки відіграв засновник бібліологічної психології Микола Олександрович Рубакін.

На сьогоднішній день існує декілька найросповсюдженіших визначень бібліологічної психології, як окремої галузі психологічної науки. Проте їх усі можна звести до декількох генералізованих підходів визначення даного поняття.

Перший з них тлумачить бібліологічну психологію, як науку про книжкову справу, ставлячи її при цьому на перетин психології праці бібліотечних працівників, бібліотекознавства та педагогічної психології.

Другий визначає бібліологічну психологію в більш загальному плані та пов'язує з нею все, що так чи інакше відноситься до вивчення будь-яких практичних явищ, які пояснюють процес створення, циркуляції та утилізації друкованого, рукописного та усного слова.

Проте, найбільш вичерпним є підхід, який пояснює бібліопсихологію, як науку про сприйняття тексту і ставить її на один щабель з психолінгвістикою та психосемантикою.

Але перш ніж занурюватись в аналіз усіх тонкощів бібліопсихологічних досліджень, необхідно змалювати основні тенденції її становлення як окремої галузі психологічної науки.

Власне термін «Бібліологічна психологія» вперше був описаний у 1922 році в роботі М. О. Рубакіна «Вступ до бібліологічної психології», опублікованій французькою мовою. Пізніше, у 1924 році дана робота була суттєво доповнена та опублікована російською мовою під назвою «Що таке бібліологічна психологія?». Але появі на світ цих наукових праць передував тривалий період суттєвих досліджень.

Досліджуючи вплив усного, друкованого та рукописного слова як на індивіда, так і на колектив, М. О. Рубакін вважав за необхідне в теорії книги дотримуватися «примату читача» над «приматом змісту», стверджуючи, що «без читача немає книги» і «вивчати треба не слова, а психологічні явища, ними порушувані». Спираючись на три закони, висунутих:

1) мовознавцями В. Гумбольдтом і О. Потебнею: «Слово, фраза, книга є збудники, а не передавачі чужої думки, чужого почуття, чужих прагнень»;

2) біологом Р. Семоном — про єдність психічних і фізіологічних явищ;

3) філологом і соціологом І. Теном — про значення раси, середовища й моменту які є трьома основними факторами, обумовлюючими походження і еволюцію літературних явищ — Рубакін розробив і описав основні методи і принципи бібліопсихологічного дослідження, висунув в якості головного завдання теоретичної бібліопсихології «з'ясування функціональної залежності бібліопсихологічного сприйняття від індивідуальних і соціальних особливостей суб'єкта» прикладної бібліологічної психології — «практичні шляхи для докорінного поліпшення творчої роботи, пов'язаної зі створенням, циркуляцією і утилізацією усного, рукописного і друкованого слова».

Микола Олександрович Рубакін вважав, що створення нової психологічної теорії, якій він дав назву «Бібліологічна психологія», або «бібліопсихологія», — головне наукове досягнення його життя. Проте саме бібліопсихологія набула найбільше заперечень і критики з боку вітчизняних вчених і саме через неї почали різко критикувати роботи Рубакіна у 30-ті роки ХХ сторіччя.

Створення бібліопсихологічної теорії — результат майже півстолітнього вивчення читача і книги, заснованого на аналізі дії сотень тисяч книг на сотні тисяч читачів, результат практичних спостережень і теоретичних висновків Рубакіна. Ця теорія народилася з практики величезного масштабу як за кількістю респондентів, так і за часом спостережень. Створення даної теорії почалося одночасно з виходом перших науково-популярних книжок Рубакіна. Більше того, він і почав писати ці книжки, враховуючи спершу ще інтуїтивно запити читачів та їх психічні типи.

Офіційно бібліологічна психологія народилася на світ 22 жовтня 1916 р., коли в Женевському педагогічному інституті Ж.-Ж. Руссо була відкрита секція бібліопсихології на засіданні, скликаному директором цього інституту П'єром Бове, професором Женевського університету Едуардом Клапаред, професором А. Ферр'єром і директором Бібліографічного інституту в Брюсселі Полем Отле. Директором цієї секції став Микола Олександрович

Рубакін. Фактично тільки він і працював у ній, оскільки всі інші вищезазначені особи були тільки почесним іконостасом. Через кілька років ця секція відокремилась від Інституту Ж.-Ж. Руссо і перетворилася в самостійний Інститут бібліологічної психології.

Всі роботи Рубакіна з вивчення психології читача, які він друкував з самого початку 90-х років XIX століття, були підготовчими до створення на їх основі бібліопсихології. У 1922 році вийшла його двотомна праця «Вступ до бібліологічної психології», видана у Парижі французькою мовою. Крім того, залишилася невиданою величезна праця «Основи і завдання бібліологічної психології».

Рубакін дає два визначення бібліопсихології — одне стисле, попереднє, інше розгорнуте, повне. У самому ж початку він визначає її так: «Бібліологічною психологією... ми називаємо психологію книжкової справи в процесі її еволюції і дисолюції, тобто розвитку і занепаду, у зв'язку з умовами навколишнього соціального середовища — місця і часу. Бібліопсихологія є наука про соціально-психологічний вплив».

Усю свою подальшу дослідницьку діяльність Рубакін присвятив розробці окресленого ним кола проблем. Саме він став першим, хто спробував науково описати та проаналізувати особливості терапевтичного впливу художньої літератури на її читачів. Таким чином, саме його можна назвати засновником не лише бібліологічної психології, але й бібліотерапії, як одного з напрямів психотерапії.

Бібліотерапія в дослівному перекладі означає «лікування книгою» (від грецьк. *biblion* — книга і *therapeia* — лікування). Відповідно до визначення, прийнятого Асоціацією лікарняних бібліотек США, бібліотерапія означає «використання спеціально відібраного для читання матеріалу як терапевтичного засобу в загальній медицині та психіатрії з метою вирішення особистих проблем за допомогою спрямованого читання».

Бібліотерапія заснована на використанні систематичного читання для поліпшення психологічного стану пацієнта. Психотерапевт підбирає для пацієнта літературу, орієнтовану на його коло життєвих проблем. Після прочитання відбувається спільний розбір змісту. При підборі книг («бібліорецептур») необхідний ретельний облік особистісних особливостей пацієнта, його соціального досвіду, освітнього та культурного рівня.

Ідея виліковувати і корегувати настрій та емоційний стан за допомогою книг може бути простежена в історії з часу виникнення перших бібліотек Греції. Починаючи з Платона і далі, люди пропонували для цього такий чудовий засіб, як книги.

А ось засновник бібліологічної психології під терміном бібліотерапія розумів «планомірну організацію словесних впливів на хворого з метою боротьби з його хворобами, як соматичними, так і психічними». Оскільки організований раціональний підхід лікаря до хворого, а їх словесне спілкування поставлено на ґрунт обопільного розуміння, з'ясовані як соціальні, так і психічні типи лікаря і пацієнта, а також співвідношення їхніх типів і доцільно посиленій їх емоційний консонанс, лікарю залишається утилізувати мову друковану та усну з метою боротьби з хворобою.

Бібліотерапія дещо відрізняється від інших методів психотерапії характером своїх терапевтичних процесів. Нерідко психологу доводиться давати пацієнтам пояснення про її суть та особливості її впливів. Саме тому доцільно на них зупинитися.

Умовно психотерапевтичні впливи художньої літератури можна розділити на неспецифічні і специфічні. Неспецифічні процеси характеризуються широтою, універсальністю свого впливу на всю особистість і на конкретні порушення переважно через всю особистість, як наприклад, в соматичній медицині діють спокій, тепло, посилене харчування, гімнастика. Це — заспокоєння, задоволення і радість, почуття впевненості в собі, віри в свої можливості, задоволення собою, досить висока загальна психічна активність, постійний психічний розвиток особистості. Неважко уявити позитивний вплив цих процесів на хворобливі стани.

Специфічні психотерапевтичні процеси в бібліотерапії характеризуються більш вузькою, спеціальною спрямованістю на порушення і на особистість переважно через якийсь один психічний процес: мислення, почуття, діяльність. Тому вони більш прості, більш конкретні, легше регулюються. До таких впливів належать: контроль; емоційна переробка; тренування; вирішення конфлікту. Розглянемо детальніше кожен з них.

Контроль над психічними процесами відбувається за рахунок посилення їх повторення, відтворення деталей або ослаблення за допомогою аналізу, витіснення іншими спогадами та емоціями може змінювати вплив на особистість, як звичайних, так і невротичних переживань. Контроль можна розділити на декілька ступенів. Перший — це розуміння своєї невротичної симптоматики, її суб'єктивності, впливу на неї гетеро- і аутопсихогенних факторів, другий — розуміння ролі власної особистості в розвитку хвороби, та третій — усвідомлення своїх справжніх відносин до найважливіших життєвих проблем.

Другим специфічним бібліотерапевтичним впливом є емоційна переробка. Суть її полягає у здатності пацієнта, проявляючи особисті емоції, порівнювати їх з емоціями інших людей за підтримки і корекції з боку лікаря. Це дозволяє хворому опанувати найбільш оптимальні реакції і дії, допомагає уникати надто бурхливих, слабких, або збочених емоційних реакцій. Література в цьому випадку дає можливість зробити це з таким саме ефектом, як і проведення функціональних тренувань, групової терапії, організувати які в реальному житті більш складно.

Суть бібліотерапевтичного тренування полягає в тому, щоб пацієнт намагався, як можна частіше відчувати, бажати, думати, робити те, що йому дається важко. Таким чином тренуються, зміцнюються нормальні психічні процеси і витісняються патологічні. При бібліотерапії це здійснюється, «програванням» в уяві діалогів, поведінки альтернативної в порівнянні з діючими особами твору, враховуючи індивідуальні особливості пацієнта: менший досвід, хоробрість тощо.

Вирішення конфлікту — це своєрідний синтез контролю, емоційної переробки та вміння, отриманого в результаті тренування, — в застосуванні до конкретної життєвої ситуації. Після прочитання пацієнтом книги, те-

рапевт запитує пацієнта, як, на його думку, долав би його труднощі автор цієї книги або головний герой.

Базуючись на приведених вище даних, можна стверджувати, що лікування літературним текстом, як самостійний метод психотерапії, може по праву займати гідне місце серед інших засобів надання психологічної допомоги. Крім того, текст-орієнтовані методи і методики можуть використовуватися в якості допоміжних, в процесі комплексного лікування соматичних захворювань.

Саме тому все більшої актуальності набуває вивчення і дослідження проблем сприймання читачами літературних текстів, їх засвоєння та формування ставлення до прочитаного. Адже художня література, зображуючи естетичну сторону дійсності, дає людям не тільки пізнання цієї сторони, але й формує у них емоційне оцінне ставлення до дійсності, сприяє оформленню їх світогляду і переконань, їх конкретизації. У цьому і полягає основне пізнавальне та терапевтичне значення художньої літератури.

Сприймання художньої літератури є надзвичайно складним видом психічної діяльності, який складається з безпосереднього сприймання, обмірковування ідейного змісту твору, його естетичної оцінки і, як результат усього цього, впливу художньої літератури на особистість читачів. Саме дослідивши механізми цих впливів, можна з максимальною ефективністю організувати бібліотерапевтичний процес.

Список літератури

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — Москва, 1994.
2. Борович Б. О. Как читать книгу: О чтении, о книгах, о записи / Б. О. Борович. — Харьков, 1924.
3. Гадамер Г.-Г. Игра искусства / Г.-Г. Гадамер // Вопросы философии. — 2006. — № 8.
4. Иванушкін В. Проблема читачівства та її визначення / В. Иванушкін. — К. : УНІК, 1926.
5. Психотерапия: теория и практика : Доклад. МГУ им. М. В. Ломоносова, 2006 г. — М. : Академия, 2010.
6. Рикёр П. Герменевтика Этика Политика / П. Рикёр. — М., 2005.
7. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги / Н. А. Рубакин. — М. : Всесоюзная книжная палата, 1977.
8. Рубакин Н. А. Что такое библиологическая психология? / Н. А. Рубакин. — Л. : Колос, 1924.
9. Чуланова Г. В. Статус читателя, как субъекта коммуникации / Г. В. Чуланова // Вісник СумДУ. — 2006. — № 1.
10. Ширинкина Л. В. Восприятие текста как психологический феномен / Л. В. Ширинкина : Диссертация. — Пермь, 2004.

А. А. Литвиненко

аспирант кафедри общей психологии

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛИТЕРАТУРНОГО ТЕКСТА

Резюме

Вопросы взаимодействия читателя с литературным текстом становятся все более актуальными для современной психологической науки. Именно поэтому нашей целью было изучение возможностей использования художественной литературы в рамках психотерапевтического и психокоррекционного процесса.

Ключевые слова: библиопсихология, библиотерапия, эмоциональная переработка текста, активность реципиента текста, теория базовых сценариев.

O. O. Litvinenko

graduate department of psychology

Kyiv National Taras Shevchenko University

PSYCHOTHERAPEUTIC POTENTIAL LITERARY TEXT

Summary

Interaction reader of literary texts are becoming more relevant to modern psychological science. Therefore, our objective was to study the possibilities of using fiction within psychotherapy and correction process.

Key words: bibliopsyholojiya, biblio, emotional processing text, activity Recipient text theory scenarios.